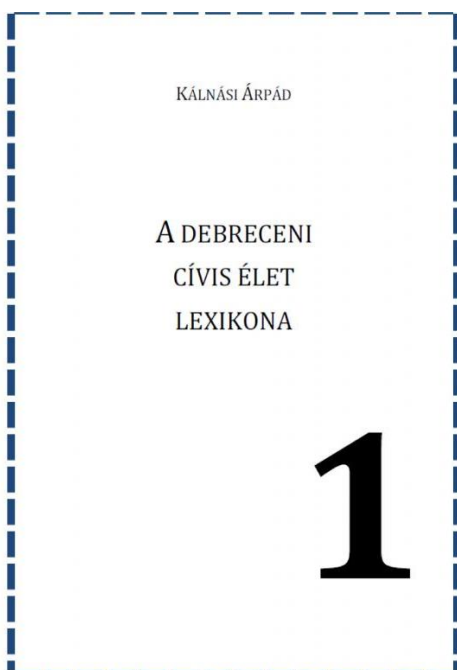

Kálnási Árpád: A debreceni cívis élet lexikona 1–4.

Debreceni Értéktár Könyvek 001. Sorozatszerkesztő: Mazsu János.

Méliusz Juhász Péter Könyvtár kiadása. Debrecen, 2019.

I. kötet A–F 511 lap, II. G–K 433, III. L–R 415, IV. S–ZS 360)

Kálnási Árpád, a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense az elmúlt évtizedekben a helynévgyűjtés és nyelvjáráskutatás kiemelkedő hazai szakembereként vált ismertté. A *debreceni cívis élet lexikona* közelmúltban megjelent négy kötete eddigi tudományos tevékenységének megkoronázását jelenti. Az élőnyelvi gyűjtésen alapuló népnyelvkutatás módszertanában és gyakorlatában Kálnási Árpád az 1970-es, 1980-as években szerzett jártasságot, a Fe-

hérgyarmati, Mátészalkai és a Nyírbátori Járás földrajzi neveinek összegyűjtésével és megjelentetésével. Az 1980-as évek végén figyelme egyre inkább a debreceni népnyelv felé fordult, s a következő évtizedben tanítványai közreműködésével közel száz idős adatközlőt sikerült kikérdezniük az egykori cívis nyelv és életmód részleteiről. Ez a nagy vállalkozás Csúry Bálint professzor egykori álmát volt hivatott beteljesíteni, aki tanítványaival már az 1930-as években elkezdte gyűjteni egy tervezett debreceni cívis szótár nyelvi anyagát. Néhány termékeny év után az akkori munka a mester korai halála (1941) és a háborús viszonyok, majd még inkább az azt követő ideológiai átrendeződések következtében abbamaradt. Kálnási Árpád tulajdonképpen a Csúry-féle népnyelvkutató iskola egykori vállalkozását folytatta, természetesen megváltozott körülmények között, hiszen a vizsgált életforma és a nyelv időközben sokat változott: az új adatközlők a Csúryék által megkérdezettekkel szemben már nem a 19. század második felében, hanem a 20. század elején szocializálódtak, viszont gyermek- és ifjúkorukat szerencsére még a II. világháborút követő nagy átrendeződést megelőző évtizedekben éltek. A Kálnási Árpád-féle

gyűjtőmunka eredményeiről először a *Cívis beszélgetések Debrecenből* (1999) című egyetemi kiadvány adott hírt, ekkorra az anyaggyűjtés nagyobbik része ugyanis már befejeződött. A végül 2005-ben megjelent *Debreceni cívis szótár* műfaját maga a szerző annak előszavában így határozta meg: „*XX. századi élőnyelvi anyagot tartalmazó városi népnyelvi szótár.*”

A magyar tudományos élet nagy elismeréssel fogadta a cívis szótárt, de a vállalkozás ezzel nem zárult le. A 2008-ban megjelenő *Cívis szólások és közmondások*, amely Kálnási Árpád szavait idézve, „*a cívis nyelv «virágait» van hivatva bemutatni*”, jelezte, hogy a szótár készítése során összegyűjtött nyelvi, néprajzi, művelődéstörténeti anyag még további lehetőségeket, sőt meglepetéseket tartogat. Ez az ígéret teljesedett be 2019-ben *A debreceni cívis élet lexikona* négy kötetének megjelenésével.

A közel kétezer oldalnyi terjedelmű lexikon elsődleges tartalmi forrása természetesen a szerző korábbi debreceni tárgyú népnyelvi kiadványai, profilját, műfaját tekintve azonban messze túlnő azok célkitűzésein. A szerző megfogalmazása szerint e könyvsorozat a debreceni cívis élet „*komplex népnyelvi-néprajzi*” feldolgozását nyújtja. A fenti két kiadvány mellett, amelyekbe az adatközlőktől gyűjtött élőnyelvi anyagon túl Csúry Bálint tanítványai (Balassa Iván, Imre Samu, O. Nagy Gábor, Pető József, Vámosi Nándor

és mások) témába vágó korábbi kutatásainak eredményei is beépültek, Kálnási Árpád felhasználta az *Új magyar tájszótár*, a *Magyar néprajzi lexikon* és a *Magyar Néprajz* című nyolckötetes kiadványsorozat debreceni tárgyú szócikkeit is.

A lexikon tartalmi tárgyköreit illetően Kálnási Árpád hasonlóképpen járt el, mint korábbi kiadványaiban, azaz a történelmileg Debrecenhez kapcsolódó külterületekre vonatkozó ismeretek is bekerültek az anyagba (Hortobágy, Bánk, Fancsika, Haláp, Pallag, Ondód stb.). Amint az *Előszó* is utal rá, a lexikonnak tartalmi vonatkozásban legfőbb újszerűsége, hogy néhány olyan tárgykör is megjelenik benne, amelyekre korábban a néprajzi kiadványok is csupán elvétve utaltak (ilyen például az emberi test vagy a nemiség kérdése, vagy a durva szólások, káromkodások). A szerző ugyanitt hangsúlyozza, hogy a lexikon időhatárai elsősorban a 20. század első felére korlátozódnak. Kálnási Árpád nem kívánt történelmi, levéltári kutatásokat végezni, hiszen az – tekintve a források bőségét – gyakorlatilag reménytelenné tette volna vállalkozása befejezését. Bizonyos esetekben azonban, ahol a szakirodalmi források megengedték, a történelmi háttér megrajzolása mégis megtörtént (így például a kézműves kismesterségek vagy a hortobágyi állattartás, illetve az iskolázás és az egyházi élet esetében). E tekintetben a város ötkötetes történelmi monográfiája mellett Debrecen és a régió története olyan kiváló ismerőinek

írásai voltak segítségére, mint Ecsedi István és Zoltai Lajos. Balogh István (1912–2007) történész az anyaggyűjtés időszakában még személyes tanácsaival is segíthette Kálnási Árpád munkáját.

A szerző a lexikon bevezetőjében jelzi, hogy le kellett mondania Debrecen és környéke földrajzi neveinek részletesebb ismertetéséről, hiszen e kérdéskör megbízható feldolgozása máig nem történt meg. Az e tárgykörre vonatkozó ismeretek a kiadványban a teljesség igénye nélkül többnyire összevont szócikkekben jelennek meg. Konkrét példát véve, az *utcák–utcanevék* szócikk összevontan ismerteti a város utcaszerkezetének, az utcai névadás történetének főbb mozzanatait, példaként megemlítve több tucat konkrét utcanevet is; önálló szócikk emellett csupán néhány olyan történelmileg meghatározó s ma is élő utcanévvel foglalkozik, mint például a Piac utca, Mester utca, Csapó utca vagy Burgundia utca.

Az eddig elmondottak is nyilvánvalóvá teszik, hogy a szóban forgó lexikon alapvetően kétféle szócikket ismer. A nyelvtani szócikkek többnyire a cívis szótárból kerültek át ide. Esetükben az esetleges ejtészváltozatok után a szófaj meghatározása következik, majd a lehetséges szinonim változatok, s végül a szó stílusminősítése. Csak ezután olvashatjuk a szó tényleges jelentésmagyarázatát, amit gyakran adatközlőktől származó példamondatok is szemléltetnek. A fogalmi szócikk ezzel szemben – leginkább a néprajzi lexikon

gyakorlatát követve – csupán lexikonszerű fogalommagyarázatra törekszik. Konkrét példát véve, míg a *cívis* nyelvtani szócikk először a szó latin eredetére, illetve a szócsalád további elemeire, majd a debreceni dialektusból ismert első előfordulására és innen való általános elterjedésére utal, s csak ezt követően tér át a szó tartalmi magyarázatára és annak későbbi változásaira, addig a *cívis család*, *cívis gazda*, *cívis ház* vagy *cívis konyha* – mint fogalmi szócikkek – nyelvi magyarázat nélkül csupán néprajzi jellegű fogalommagyarázatot nyújtanak. Utóbbiak is tartalmazhatnak természetesen állandósult nyelvi formákat (szólások, közmondások), ám ezekre elsősorban a *cívis néprajzi frazémák* szócikk közöl bőséges példát. Az összevont szócikkek túlzásfokát a szerző a szétutalás módszerével igyekszik feloldani.

Néprajzi kiadványról lévén szó, az élőnyelvi források idézésében elkerülhetetlen volt a fonetikus átírás. A cívis szólástár gyakorlatát követve, a lexikon is a nagyolt egyezményes átírás módszerét alkalmazza. Ez egyszerre elégíti ki a nyelvészeti szakmai körök, és a szélesebb olvasói, kutatói rétegek elvárásait. Kálnási Árpád lexikona bevezetőjében név szerint is megemlíti fontosabb adatközlőit. Legtöbbet Kati néninek, Ménes Andrásné Nagy Katalinnak (1910–2010) köszönhetett, aki a cívis szótár első számú adatközlője volt, s közel százévesen még a cívis szólások és közmondások megjelenését is megérthette.

A kiadvány szócikkeit olykor nem nyelvi szemléltető anyagok egészítik ki. A népi eszközök bemutatását kísérő, ízlésesen visszafogott, de rendkívül szemléletes rajzokat Kálnásiné Bíró Katalin készítette (bodzafapuska, céhkancsó, méhkas, pipaszurkáló, szekér stb.), a jellegzetes élethelyzeteket, foglalkozásokat, munkafolyamatokat illusztráló fényképek a Déri Múzeum gyűjteményéből valók (esküvő, cívis házaspár, debreceni taligás, savanyúkáposzta-piac stb.). A lexikon használatát az *Előszó* angol és német nyelvű fordítása, valamint a negyedik kötet végén található mutatók segítik (irodalom- és rövidítésjegyzék, illetve a rajzok és fényképek jegyzéke).

A debreceni cívis élet lexikona nagybecsű munka: nyelvészek, néprajzkutatók, művelődés- és helytörténészek számára szellemi kincseshánya, a város múltja és jelene iránt érdeklődő laikusok számára pedig bárhol felüthető érdekes, izgalmas olvasmány. Méltó kiegészítője az elmúlt évtizedekben Debrecenről

megjelent tematikus (várostörténeti, kollégiumtörténeti, egyetemtörténeti) monográfiáknak. Kívánjuk, hogy a mostani első kiadás méltatlanul alacsony példányszáma (összesen 100) ellenére váljon valóra a szerzőnek az *Előszó*ban megfogalmazott reménye: „*Szeretném remélni, hogy A debreceni cívis élet lexikona nemcsak a nyelvjáráskutatás és néprajztudomány szakembereinek érdeklődését kelti fel, hanem megtalálja az utat mindazokhoz, akiket a (hajdani) cívis élet sokszínűsége érdekel. A lexikon szócikkeiben megfogalmazott (nép)nyelvi, történelmi, gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti, helytörténeti, néprajzi, ismeretanyag nemcsak a felnőtt olvasók tudását gyarapíthatja, hanem beépülhet az iskolai oktatásba is.*”

Győri L. János
irodalomtörténész,
DRK Gimnázium